

JAKUB BUSZ

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej UW, Warszawa

Karolina Bielenin-Lenczowska, *Koloniści z Rio Claro. Społeczno-językowe światy polskich osadników w południowej Brazylii*, Słowo/obraz terytoria, Gdańsk: Słowo/obraz terytoria 2024, ss. 326.

Autorka omawianej pracy jest antropolożką społeczną i lingwistką. Obecnie pracuje w Instytucie Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, wcześniej zaś była związana z Instytutem Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się m.in. wokół studiów migracyjnych oraz interdyscyplinarnego dialogu antropologii społecznej z lingwistyką. W tym nurcie umiejscowiona jest również recenzowana publikacja.

Monografia składa się z wprowadzenia, dziewięciu rozdziałów, zakończenia oraz wykazu rysunków i fotografii. Już we wstępie Autorka pisze, że jest to książka o jej „doświadczeniu spotkania z ludźmi – mieszkańcami dawnej Kolonii Rio Claro, a także spotkania z małym wycinkiem wspólnej historii Polski i Brazylii oraz z codziennością grupy potomków migrantów, którzy przyjechali, aby rozwijać rolnictwo w południowej Brazylii i zasiedlać słabo zamieszkane wówczas połacie kraju” (Bielenin-Lenczowska 2024, s. 8). Wspomniane doświadczenie jest jednym z najważniejszych narzędzi badawczych zastosowanych w pracy. Widać to między innymi w anegdotycznym, lecz trafnym, stwierdzeniu, że antropolog „nigdy nie jest do końca na urlopie” (s. 5). Badaczka szeroko zarysowuje kontekst badań w Brazylii, specyfikę terenu oraz zastosowane taktyki, np. przez spędzanie wolnego czasu z własną rodziną, która później stała się nieodłącznym czynnikiem badań terenowych, realnie wpływającym na ich prowadzenie.

Książka Bielenin-Lenczowskiej wpisuje się „w antropologiczne badania nad migracją, diasporą, krajobrazem oraz dziedzictwem kulturowym” (s. 11). Ważną częścią badania tych zjawisk są dla niej „ideologie językowe” i praktyki jedzeniowe. Język, ale też konsumpcja, są według niej zbiorem praktyk społecznych i kulturowych uwikłanych w różne działania i procesy tożsamościowe. Pytania badawcze, które stawia, brzmią: „co to znaczy, że ktoś jest Polakiem w Brazylii? Jakie elementy kultury, zwłaszcza języka i praktyk rolniczych oraz jedzeniowych uważane są za polskie? Co dla moich rozmówców oznacza «mówienie po polsku», uprawianie polskich roślin, jedzenie typowego polskiego jedzenia oraz czym w takim razie jest polskie dziedzictwo? Wreszcie: jaki jest to język i jakie jest to jedzenie? Jak te praktyki,

wyobrażenia obecne są w wielozmysłowym, ucieleśnionym krajobrazie społeczno-językowym w południowobrazylijskiej wsi?” (s. 11–12).

Autorka w jasny sposób przedstawia założenia teoretyczne dotyczące ideologii językowych, praktyk jedzeniowych, krajobrazu kulturowego i wytwarzania dziedzictwa, za pomocą których analizuje zgromadzony materiał etnograficzny. Na szczególną uwagę zasługuje rozdział, w którym przedstawiła metody badań oparte na zaangażowanym i długim pobycie w terenie. Moim zdaniem powinna być to monografia prezentowana studentom pierwszych lat etnologii jako ważna lektura poświęcona tematowi kształtowania własnego warsztatu badawczego i praktykowania badań terenowych. Treść książki wyrasta z refleksyjnego i wrażliwego uprawiania antropologii, w którym bogate doświadczenia etnograficzne i silnie zakorzenione w relacjach z badaną społecznością łączą się z zapleczem teoretycznym i historią społeczną. Równie istotne jest to, że treść recenzowanej publikacji pozostaje przystępna językowo dla szerokiego grona czytelników, w tym dla obiorców pochodzących z terenu badań. Takie właśnie podejście należy popularyzować wśród młodych adeptów etnologii. Na przykładzie wspomnianej części książki widać, że metodologia badań nie musi być nużącym wątkiem pracy naukowej. Wprost przeciwnie, może być dobrą zachętą do autorefleksji nad własnymi sposobami prowadzenia badań oraz inspiracją dla zgłębiających podstawy etnografii współuczestniczącej, mocno osadzonej w terenie, otwartej na popularyzację wiedzy wśród różnych grup odbiorców, włączającej, nastawionej na tworzenie wiedzy społecznie użytecznej.

W dalszej części książki Bielenin-Lenczowska przedstawia historyczny kontekst powstania badanej przez nią społeczności. Antropolożka zajęła się potomkami polskich osadników, którzy w XIX wieku przybyli do południowej Brazylii. Proces ten trwał w ramach panującej ówczesnie tzw. gorączki brazylijskiej, czyli wzmożonych migracji spowodowanych wyobrażeniami o możliwości szybkiego wzbogacenia i emancypacji. Osadnicy wywodzili się z polskiego chłopstwa wszystkich trzech zaborów i osiedlali się przede wszystkim na terenach wiejskich, gdzie zajmowali się karczunkiem i zakładaniem kolejnych osad rolnych. Różniło ich to od polskich emigrantów w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie, którzy osiedlali się głównie w miastach. Polscy koloniści w Brazylii nie funkcjonowali jednak w próżni. Ich obecności towarzyszyło „przeniesione sąsiedztwo” w postaci osadników pochodzenia niemieckiego (tzw. *Pomeranos*) i rusińskiego. Mozaikę etniczną dopełniali też emigranci z Włoch, brazylijscy Metysi i ludność rdzenna. W tych warunkach zaczęła tworzyć się kultura pogranicza brazylijskich Polaków. Na ich sytuację wpływała sytuacja polityczna w Brazylii – począwszy od programu „wybielania kraju”, w ramach którego ściągano masy europejskich osadników, po politykę konsolidacji kulturowo-językowo-narodowej prowadzonej przez prezydenta Getúlia Vargasa od końca lat 30. XX wieku.

Badaczka rekonstruuje życie pierwszych osadników, rolę różnych instytucji publicznych w kształtowaniu życia społecznego tejże diaspory (funkcjonowanie polskojęzycznej szkoły, obecność polskiego księdza w miejscowym kościele). Przygląda się wspomnieniom swoich rozmówców, krajobrazowi kształtowanemu przez pokolenia kolonistów, zastanej architekturze, domowym archiwom i ocalałym dokumentom.

Prowadzi ją to do odkrywania tego, co zachowane, przekazywane i aktywnie pielęgnowane oraz stopniowo zapominane, utracone, nieobecne. Tym samym formuje ona obraz konkretnej społeczności migranckiej – jej funkcjonowania, odnajdywania się w nowej rzeczywistości kraju przyjmującego oraz trwania w postkolonialnym świecie społecznym. Jest to tym cenniejsze, że ilustruje życie postemigranckiej grupy powstałej w wyniku nowoczesnych procesów globalizacji.

Niewątpliwą zaletą publikacji jest jej rola dokumentująca. Monografia rejestruje i utrwala konkretne zwyczaje, praktyki, zwroty, historie, język, pojęcia emiczne. Dlatego też niezwykle interesujące wydały mi się rozdziały poświęcone praktykom jedzeniowym, rolnictwu, ogrodnictwu i ich patrymolizacji (udzielnictwowieniu). Szkoda natomiast, że monografia zawiera tylko niewielką liczbę zdjęć, które ciekawie mogłyby ilustrować przedstawiane treści. Zabrakło ich w wielu rozdziałach. Niedosyt wywołuje także brak mapy, która przecież mogła znaleźć się na początku książki, przez co czytelnikowi łatwiej byłoby zorientować się w odwiedzanych przez Autorkę miejscowościach. Zabrakło mi również rozwinięcia wątków związanych z nurtem studiów pamięcioznawczych, a dotyczących palimpsestowości miejscowych krajobrazów, nakładających się na siebie warstw czasu i pamięci, reprezentowanych przez różne grupy narodowo-etniczne i społeczno-zawodowe (wykorzeniani Indianie Tupi i Guarani, kolonizujący Portugalczycy, napływający tysiącami chłopscy imigranci z XIX-wiecznej Europy), z czym w bliskiej relacji pozostają praktyki jedzeniowe i ideologie językowe. Ciekawym źródłem badawczym wydają mi się również zbiory domowych archiwów i ich potencjał jako tzw. egodokumentów (Chorążyczewski, Rosa 2015). Zaskoczył mnie także fragment, w którym Autorka powołała się na reportaż Joanny Kuciel-Frydryszak (2023). Wydaje mi się on powierzchowny, a w dodatku wybiórczo wykorzystujący źródła historyczne. Zastrzeżenia budzi też tendencyjna wymowa tego reportażu pozbawiająca sprawczości mieszkańców obszarów wiejskich. Z pewnością więcej na temat perspektywy chłopskiej wniosłaby przykładowo monografia autorstwa Mateusza Wyźgi (2022). Sądzę, że w publikacji warto byłoby pogłębić wątki związane z kulturą materialną kolonii Rio Claro, dotyczące rolnictwa i budownictwa, które zostały zarysowane zbyt ogólnie. Interesujące byłoby również włączenie folkloru, tzn. elementów kultury słowa, zabawy, muzyki, opowieści.

Recenzowana monografia pokazuje, że etnografia w dzisiejszym, globalno-lokalnym świecie staje przed nowymi zadaniami. Przemieszczające się tożsamości, kultury pogranicza, lokalne mikroświaty, społeczności ukształtowane w wyniku różnego rodzaju procesów migracyjnych są ważnymi problemami badawczymi podejmowanymi w studiach etnograficznych. Publikacja Bielenin-Lenczowskiej wpisuje się tym samym w nurty współczesnych studiów migracyjnych, wzbogacając je perspektywą krytycznych badań nad procesami wytwarzania dziedzictwa kulturowego. Jest przykładem odniesienia polskiej etnografii do współczesnych standardów w antropologicznych badaniach społeczności wiejskich, istotny jest także jej wymiar dydaktyczny, gdyż zawiera cenny zestaw wskazówek i inspiracji do prowadzenia własnych badań terenowych.

LITERATURA

- Bielenin-Lenczowska Karolina 2024, *Koloniści z Rio Claro. Społeczno-językowe światy polskich osadników w południowej Brazylii*, Słowo/obraz terytoria, Gdańsk.
- Chorążyczewski Waldemar, Rosa Agnieszka 2015, *Egodokumenty – egodokumentalność – analiza egodokumentalna – spuścizna egodokumentalna*, [w:] W. Chorążyczewski, A. Pacevičius, S. Roszak (red.), *Egodokumenty – tradycje historiograficzne i perspektywy badawcze*, Wydawnictwo UMK, Toruń, s. 11–21.
- Kuciel-Frydryszak Joanna 2023, *Chłopki. Opowieść o naszych babkach*, Marginesy, Warszawa.
- Wyżga Mateusz 2022, *Chłoptwo: historia bez krawata*, Znak Horyzont, Kraków.